

TERESA PI-SUNYER PEYRI, NÚRIA VENDRELL CADENA, Psicòlogues

La proposta d'aquest treball es va presentar a la convocatòria del premi M. Aurèlia Capmany de l'any 1992, i va quedar finalista.

El 1993, l'Ajuntament de Barcelona, seguint les recomanacions del Consell de Benestar Social d'incorporar com a tema de treball i discussió "l'ús del temps a la ciutat", va auspiciar l'elaboració d'aquest estudi perquè abordava i concretava el tema en l'àmbit de la dona.

Aquest estudi es va realitzar al llarg de l'any 1993 i el van dur a terme M. Teresa Pi-Sunyer i Núria Vendrell.

Introducció

En èpoques anteriors, el rol de la dona només s'identificava dins la família i com a subjecte que complia uns papers determinats, com a esposa i com a mare, unes funcions que li eren transmises per línia generacional femenina, de mare a filla.

La integració de la dona a la vida social i productiva ha fet relativitzar l'exclusivitat de la seva dedicació familiar. Ara, per a la dona, és també important dedicar-se al món laboral i cultural i desenvolupar-se integralment com a persona.

Les darreres dades de l'Enquesta metropolitana de Barcelona (1993), que presenten dades de 1990, mostren com l'activitat de les dones de Barcelona entre els 18 i els 65 anys és del 65%, però entre les dones de 18 a 25 anys arriba al 80% i, en la franja d'edat dels 18 als 25 anys, la dona supera fins i tot l'activitat masculina.

Aquesta situació està creant un nou perfil de dona i descriu un canvi substancial en l'estil i forma de vida de les dones.

Tots aquests canvis, però, no han estat acompanyats d'altres en la mentalitat de la població general, tant masculina com femenina, i això ha comportat greus problemes per a les dones, que es debaten entre el que "volien fer" i el que "cal fer". I, d'aquesta manera, les dones continuen suportant "dobles jornades" de treball, l'una fora de casa i l'altra a dins. O bé es dediquen a una de les dues funcions, i reben pressions del medi que les porta a disculpar-se constantment: "com que jo només m'ocupo de la casa...", "és que em passo tot el dia treballant... i no tinc temps de res".

D'aquí es deriven per a la dona quadres de cansament crònic, d'estrès, d'insatisfacció i, en moltes ocasions, de culpa.

Davant d'aquest panorama no és gens estrany que indicadors com la natalitat pateixin modificacions considerables. La correlació entre l'entrada de la dona al món productiu i la baixa natalitat n'és una constatació; l'accés de la dona a la maternitat és cada vegada més tardà. La dona, en la seva recerca d'autonomia com a persona i com a individu, anteposa la seva pròpia formació i els seus objectius professionals i laborals a la formació d'una família.

Aquest moment de transició de valors i de forma de vida crea conflicte perquè a la dona li toca ara decidir, escollir, prioritzar, i no és fàcil quan les pressions internes i externes van en direccions

contràries. La dona es debat entre el seu paper tradicional i el seu nou paper, amb la qual cosa ni totes les dones volen ni poden aconseguir-ho.

La polèmica és al carrer. Les estadístiques ens quantifiquen quantes dones treballen, quantes no ho fan, quants fills tenen, quan els tenen, quines dificultats troben en la seva inserció laboral... i així, un llarg etcètera.

Aquest estudi vol aportar alguns elements de comprensió a aquest període que estem vivint la societat en general i les dones en particular.

A l'estudi preteníem apropar-nos a la dona com a subjecte, perquè ens expliqués "el seu" canvi, "les seves" dificultats, "els seus" projectes, que ens parlés de "la seva" decisió de ser mare, "la seva" estratègia per ser feliç. Volíem saber com les dones d'avui organitzen el seu temps, el seu espai, la seva vida.

Hipòtesi de treball

La dona basa la seva estabilitat i el seu equilibri com a persona en el fet que hagi pogut desenvolupar i elaborar adequadament els tres vectors de la seva realitat com a individu: ser filla, ser mare, ser dona.

Qualsevol dificultat en l'elaboració d'aquestes relacions produeix descompensació i frustració.

1.- SUJIRATS, M; MASATS, M; CABRASQUER, P: Les condicions de vida de les dones a la ciutat de Barcelona. Ajuntament de Barcelona i Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona. Barcelona, 1992

A la dona, com a individu, li calen un temps i un espai interior, però també exterior, que li permetin desenvolupar totes les seves capacitats relacionals.

La maternitat és un moment de crisi, de profunda adaptació, i que produeix en la dona canvis substancials que requereixen patrons de dedicació diferents en cada moment. Les funcions reproductives continuen estant dissociades i generen sentiments de culpa.

Escollir i prioritzar és el repte que té plantejat la dona, avui.

Metodologia

L'estudi ha estat realitzat amb una metodologia de tipus qualitatiu i s'ha basat en un ampli qüestionari semiobert, que abasta l'experiència de la dona en tres àmbits: la seva experiència i vivència com a filla, com a mare i com a dona.

Les principals variables que es van tenir en compte per definir els perfils de les dones que s'havien d'entrevistar van ser: la maternitat (dones amb fills/es menors d'un any, dones amb fills/es adolescents, dones sense fills), l'edat i la relació amb el treball (dones que treballaven i dones que no treballaven fora de casa).

Les entrevistes es realitzaven prèvia trucada telefònica en la qual s'explicava a cada dona l'objectiu de l'estudi i el que es pretenia amb la seva col·laboració.

És interessant constatar que les primeres reaccions eren l'inquietud i desconfiança "no sé què els podré explicar", o de sorpresa i curiositat "per què m'han triat a mi?".

Les trobades es feien en el lloc i hora que l'entrevistada decidia.

En la valoració dels qüestionaris es van tenir en compte tots els detalls de l'entrevista.

Tot i les reticències o reserves d'algunes dones a l'inici de l'entrevista, totes van coincidir en la dificultat que representava donar-la per acabada.

El resultat ha estat obtenir 40 entrevistes que són veritables històries de vida que ens mostren les dificultats i contradiccions de la dona actual.

Conclusions

Aquest treball ha volgut donar una pinzellada al complex món de les dones i de les seves relacions.

Hem vist que ser dona no és fàcil, i que comporta estar constanment decidint, escollint, deixant i reconvertint.

Les relacions mare-filla

– La relació amb la meua mare ara és més tranquil·la, hi ha més respecte, ens hem fet grans totes dues.

– A vegades, em sento sandvitx entre com és la meua mare i com és la meua filla.

– La meua mare ha estat massa sotmesa al pare. No crec que hagi viscut per ella mateixa, no gosa fer res sola i això que és llesta, però sembla que tingui por d'equivocar-se i fa el paper de tonta. A mi, això m'irrita, si vol sortir li ha de demanar permís al pare.

Al llarg d'aquest camí hem observat el paper rellevant que té per a la dona ha-

ver establert una bona relació amb la seva mare. Ella podrà superar millor les dificultats si la mare ha aportat valors i signes que li permetin construir una identitat segons un model que li sembli adequat.

Les diferents reflexions de les dones ens han mostrat que la mare ha estat un punt de referència indispensable. La seva absència és sentida, la seva intromissió rebutjada i la seva estimació i atenció desitjades.

En aquest sentit diríem que la mare com a organitzadora de l'espai familiar, com a model d'identitat femenina, com a persona que desenvolupa una funció, és imprescindible per a la bona estructuració de la filla com a dona i mare.

Observem que al llarg del temps les relacions mare-filla tendeixen a canviar, es crea una distància afectiva òptima, que permet a moltes dones madurar, créixer i distanciar-se de la mare de la infància per trobar la mare acompanyant i respectuosa, en un segon moment.

L'experiència de la maternitat

– Vaig pensar que volia tenir fills, sentir-me realitzada com a mare. Si els volia era per aprofitar-los, gaudir-los. Estic molt convençuda que m'ha sortit bé, que ha valgut la pena.

– No tinc vida social i això és el que més em dol d'haver deixat el treball, estic aïllada i sola, les meves amigues ja tenen els fills grans i altres horaris. Quasi es pot dir que la maternitat m'ha deixat sola amb els meus fills. M'encanten però no sé si és un preu massa alt.

– Em costa trobar l'equilibri fins on tinc drets o deures. Em costa trobar on sóc jo i on són els altres. Les seves demandes poden ser infinites.

Tenir un/a fill/a per a una dona és tot un esdeveniment. A través d'ell/a, ella reviu la seva pròpia experiència, les seves vivències infantils i al mateix temps, s'enfronta a una nova responsabilitat.

El desig de la dona de tenir un/a fill/a és el requisit primer per poder mantenir tot el procés físic, afectiu i social que comporta enfrontar la maternitat.

Quant menys seguretat personal es trobi en ella, més necessitarà recolzament del seu entorn per assumir la seva maternitat.

En la tornada necessària a casa amb el fill, es posen en evidència dos variables; una, la presència i ajut de la mare i l'altra, la presència i ajut del company.

Segons com es trobi aquest acompanyament, la dona tardarà més o menys a sentir-se segura d'ella com a mare. Quant més llunyanes es visquin aquestes companyies, més li costarà superar els primers moments del postpart.

La dinàmica de les relacions es va transformant per possibilitar que s'instaurin noves i més àgils formes d'actuar. Quan l'immobilisme s'aferra en els vincles mare-fill/a, les relacions poden arribar a ser dures i conflictives.

Durant l'embaràs i el part, la dona esdevé per als equips sanitaris que la tracten com un objecte, una malalta, una nena petita. Certs equips sembla que no hagin canviat la seva forma de tractar les

dones i no s'adonen que les dones d'avui dia saben més, volen saber encara més i volen participar més. Alguns segueixen sense adonar-se que tenen davant seu una dona/parella diferent a les altres que han atès. Una homogeneïtzació de l'atenció al part per a totes les dones comporta vivències doloroses per a moltes d'elles, fet suficient perquè l'inici de relació mare-fill/a sigui difícil d'instaurar. D'aquí el valor dels equips que intervenen positivament.

Els equips han de saber que en un part neix un/a nen/a, però també neix una mare i una família.

Segons les nostres entrevistades, no importa l'edat per ser mare, perquè puguin sentir-se més o menys segures en el seu lloc. No obstant això, com menys sigui l'edat, més saben elles trobar solucions ràpides sense pensar-s'ho massa i si no en saben, improvisen. A més edat, més se senten limitades, perden espontaneïtat i si no en saben, consulten. Són més exigents i tenen més pors perquè per a elles és molt important haver tingut aquest fill, s'ho han pensat molt o els ha costat molt tenir-lo.

Els diferents rols que les dones han de representar a la societat

– Les dones ho tenim molt bé. Sabem actuar de les dues maneres, com a dones i com a homes. Els homes, només saben moure's com a homes.

– Jo, abans que tanquin les botigues, entre aquí i casa, en el camí d'anar a buscar el cotxe, faig el recorregut per comprar el que faci falta per al sopar. Mentreestic

aquí, penso si hi ha sopar per a aquesta nit. Això l'home no ho pensa. Pensar si falten ous, pa, ho pensa la dona.

– Ser mare m'ha augmentat el grau de responsabilitat i d'atenció a les meves obligacions. Això vol dir que haig de preveure una xarxa d'ajuda perquè no em quedi sense recursos i, bé, fer més llistes. No seré la primera ni l'última que faig la llista del "súper" en una reunió.

La imatge de la dona en la societat és vivament contrastada. La dona no vol ser objecte per a ningú, vol ser persona i totes les entrevistades coincideixen en no obsessionar-se a seguir cap model. Es reivindica la individualització davant els estereotips, però al mateix temps veiem el paper que juga la seguretat i l'autoestima en aquest tema. En els casos en què elles no se senten a gust de com són ni de qui són, les imatges de dones perfectes angoixen i esgoten els recursos que moltes dones posen per aconseguir "allò que sembla que s'ha de fer per ser el que es demana". La pressió ambiental d'avui és molt més gran que la d'abans, avui s'ha de ser bona mare, bona companya, i treballar fora de casa; "de marujas a superdones" deia un titular d'un diari i aquest és el motiu que produeix que les dones estiguin més insatisfetes que abans, perquè se senten més exigides.

Entre les dones entrevistades, hem constatat que com més formació tingui la dona, més ambiciona tenir altres interessos que no siguin estar a casa i tenir fills. També es troben actualment, més aspiracions i més capacitat per fer projectes.

Un motiu de canvi substancial ara a fa uns anys és que les dones comencen a diferenciar treball domèstic i tenir fills.

Aquest canvi en les aspiracions de la dona no troba sempre la contrapartida en els canvis que també ha de fer el seu company. Pocs són els homes que s'ocupen d'organitzar l'espai familiar, tot i que l'ajut de part seva ha augmentat favorablement. Les dones deleguen més perquè saben més el que volen.

Les pressions internes i externes són tan grans en tots els àmbits femenins que moltes dones no poden seguir amb harmonia un ritme adequat que s'adeqüi a tot el que senten necessitat de complir.

La possibilitat d'organitzar-se entre opcions laborals, familiars i pròpies: un signe d'identitat

– Sóc conscient que he delegat moltes funcions maternals a la senyora que tinc però, per a mi, sentir-me bé a la feina és també important. No es pot arribar a tot, s'ha de prioritzar.

– La vuelta al trabajo ha sido complicada, no sabía si tendría tiempo de hacer la compra, recoger la tintorería... Los primeros días me costó concentrarme, me moría de ganas de llamar a la guardería pero bueno, ahora sé que tengo tiempo para hacer casi todo. Lo más difícil es cuando hay alguna avería en casa y sólo vienen por la mañana; eso sí que es difícil de combinar.

– Des que estic a casa, valoro més la feina de casa, crec que és injust infravalorar-la.

L'entorn no està encara preparat

per acollir una dona transformada, nova. Els rols estan encara massa estereotipats, avui per avui, la dona ha de fer una "doble jornada", ajudada per la tècnica (rentaplats, rentadores, assecadores) però que no deixa de ser una càrrega enorme de la qual ella encara se sent única responsable, tot i que desitja tenir altres perspectives.

La sensació que el temps propi està envaït, desbordat, la sensació d'esgotament, és una constant.

La presència múltiple de la dona afavoreix que pugui arribar a tot arreu però també que esgoti les seves energies emprenedores.

La maternitat ja no és sinònim de quedar-se a casa, és també ganes de compartir, de gaudir, de cuidar, d'estimar l'entorn amb el qual es viu, i aquest concepte ha de ser tan estimulants per als homes com per a les dones.

Podríem dir que en la manera en què una dona pot prioritzar les alternatives fills/es/, treball i d'altres pròpies, més pot decidir segons els seus criteris i no segons els dels altres; més pot ella gaudir i lliurar-se plenament a la decisió presa.

La noció d'haver pogut "escollir" és la que bàsicament diferencia el que van fer les mares d'abans del que han pogut fer les dones d'avui. "La meva mare va haver d'acceptar el seu rol, jo l'he escollit", diu una dona entrevistada.

Creiem que cada època de la vida comporta necessitats pròpies, que són canviants les unes de les altres i que no totes les dones han de passar per les mateixes èpoques ni prendre les mateixes

opcions. No tot és igualment vàlid en tots moments ni sempre es adequat. La vida es va transformant i això significa que el que ha pogut ser més satisfactori en una època, com pot ser dedicar-se plenament a la maternitat, requereix més endavant d'altres interessos, com comprometre's més directament amb el món exterior.

Saber reconèixer cada etapa i poder-la gaudir, igual que ser capaç de traspassar-la i de transformar-la, és essencial per al benestar psicològic de la dona. Haver viscut cada etapa a gust, convençuda, sense inquietud pel que s'ha deixat de fer sinó gaudint del que s'ha experimentat en cada moment, és signe de benestar i de seguretat.

El més interessant és que la dona pugui sentir-se al màxim d'acord i en equilibri entre la seva realitat interna i externa.

A la recerca d'un espai i d'un temps propi

– Dues tardes a la setmana tinc un canguro. Una per anar a la compra, l'altra per mi. M'agrada quedar amb gent i fer coses que em vénen de gust. Són petites estones que m'agafó.

– M'agrada quedar-me sola a casa, posar-me música. Penso en les meves coses. Llegeixo. Passa poques vegades. Aquesta casa està plena, sempre. No saps on ficar-te.

– Necesito viajar, estar con otra gente, tengo curiosidad, soy poco conformista. Todo esto me falta. No salgo porque pienso en mis hijos. Mi marido no tiene actividad propia, pues yo tampoco.

La dona necessita adaptar-se contínuament a nous canvis i a noves demandes, amb flexibilitat.

Es troba amb dificultat, encara, per "prendre's el temps" per a ella mateixa, cosa que fàcilment associa amb "perdre el temps". La noció del temps propi, l'ha d'anar aprenent per créixer.

Creiem que la dona ha estat educada, essencialment, en la transmissió del rol de mare, d'atendre a la seva parella i la casa. En haver de dedicar-se als altres i no a ella mateixa. Quan no atén els altres com ella sent que li és exigít, ho viu amb culpabilitat, en "fallar" en allò que té incorporat com una obligació seva.

En canvi, per complir amb el rol de dona, que vol dir ajustar-se a una identitat pròpia, a una implicació amb activitats del seu interès, més enllà de les funcions de casa, ella troba poques imatges on referir-se, ha d'estar constantment improvisant i inventant, ha d'anar-se creant progressivament, fer-se el seu propi model i anar buscant la manera per accedir-hi.

Com a mare, se sent culpable si deixa de complir amb el que ella creu que ha de fer una mare. Com a dona, se sent en manca per no conèixer una definició apropiada de qui ha de ser ni quina direcció ha de seguir. Es troba entre la culpa de deixar de fer i la falta de saber com fer-ho. La dona se sent en contradicció entre els dos moviments. A casa, la demanen com a mare i com a companya, al carrer, la demanen com a dona.

Poder escollir, si bé és una conquesta molt important en la trajectòria de la

inserció social de la dona, al mateix temps, és una càrrega de responsabilitats, que la incumbeix a ella sola, que implica una transcendència directe en els fets de la seva vida. Haver de tenir clar en cada moment la trajectòria que vol seguir i fins a on vol arribar, li comporta un esforç i a cops aquesta càrrega se li fa massa difícil de suportar, en continuïtat.

El lliurament de la dona vers els altres sembla que hagi estat i segueixi sent una obligació que no es qüestiona. S'ha donat com un fet garantit quan, el treball de casa, ha estat i segueix sent un treball invisible que només es destaca quan deixa de fer-se, per omissió, mai pel fet de fer-se, per si mateix.

Hem vist en l'estudi que la dona, en tots els casos, adopta les feines de casa més pesades i feixugues, i deixa les més lleugeres per als altres. Fins que la dona no doni valor al seu lloc dintre de casa, no podrà començar a compartir aquest lloc veritablement amb ningú més del seu entorn, perquè només es pot transmetre allò que té un significat positiu per les persones.

La dona ha de permetre's ella mateixa cedir espais que assumeix com a propis i que no donen lloc a la iniciativa dels altres.

Al mateix temps, el lloc que ocupa la dona a casa és un lloc privilegiat en el sentit que li permet tenir un contacte específic amb els membres de la família. Un contacte únic i que possibilita seguir d'aprop, rebre, percebre una comunicació amb els altres. El seu lloc com a intermediària, coneixedora del que passa a

cadascú, és essencial per aconseguir que els gestos i les emocions circulin.

Com diu una entrevistada: "El meu marit està molt obsessionat pels estudis dels fills. Joestic al mig, entre fills i marit. Als fills els dic que treguin bones notes perquè el seu pare els deixi sortir. Al meu marit li dic que les notes no és l'única cosa que compta. He de fer equilibris, entre uns i altres".

És important que la dona en pugui realitzar, que la necessitat de sentir-se plena, entesa, es satisfaci per altres camins que no siguin solament el de la parella i el dels fills/es. Aquestes relacions i qualsevol d'altres, tot i ser molt enriquidores, poden cobrir una part limitada del seu contacte amb el món. La resta, depèn d'ella.

Quan les conquestes individuals esdevenen col·lectives

- La dona és massa exigent amb ella mateixa i això la bloqueja i jo crec que no dona tot el que podria donar i, quan es vol desenvolupar bé en tot el que fa, és difícil tenir el mateix rendiment a tots els llocs. Penso que el gran repte de la dona és saber i poder mantenir els seus interessos.

- He après que les coses no són tan urgents. Em sento millor ara que com era abans. Vaig més a poc a poc, em prenc més el temps per fer el que vull.

- Mis hijos han aprendido a hacer las cosas de la casa, a cocinar. La cama se la hace cada uno. La limpieza, la hago yo, ellos friegan los platos. Mi marido dice que ellos tendrían que hacer la limpieza. Yo tiendo a hacerlo. Él dice que es culpa mía. Prefiero que estudien.

Competint amb l'home, la dona ha anat denigrant els valors femenins, desvaloritzant-los, amagant-los, abandonant el millor que pot oferir d'ella mateixa.

Amb el temps, s'ha passat del fet que la lluita pels drets de la dona fos una revolta oberta i col·lectiva, al fet que aquesta lluita vagi sent cada cop més personal, íntima, pròpia, passant per petites adquisicions quotidianes que es van adquirint, comparant-les unes amb les altres, d'una manera creixent i pròpia.

Si bé creiem que la lluita de la dona per arribar a ser una persona amb tots els drets iguals que els homes està encara en ple camí d'obtenir-se i que la lluita no està acabada, creiem també que el creixement de l'autoestima és el compromís més important que té la dona d'avui amb ella mateixa.

Canvis que tenen a veure amb ella, amb les relacions amb els altres, amb petites satisfaccions i que poden, al mateix temps, conviure amb els petits canvis d'altres dones. Confirmant en ambdós sentits que una realitat i l'altra s'assemblen, es reconeixen.

D'aquí que la dona se senti tan estimulada quan porta a terme una activitat pròpia, o quan participa en una associació de barri, o quan forma part d'algun grup que l'enriqueix.

Els moviments associatius són un punt important a considerar per la dona, en el sentit que són llocs que permeten una comunicació entre totes, un reconeixement mutu dels objectius a complir, un intercanvi que per a moltes dones

propicia sortir de l'aïllament i de la soledat, font d'angoixes i de malestar.

Creiem que la maduresa ben viscuda en la dona consta d'una doble vessant. Per una part, acceptar cada cop més la renúncia de poder assumir-ho tot ella sola, de voler ser capaç d'arribar a tot arreu i a la perfecció, com a mare, com a professional, coneixent els propis límits. Ha d'escollir, i d'aquí la gran dificultat del temps en què vivim, que vol dir optar per una opció, per haver de deixar-ne una altra.

El segon vessant, i simultani al primer, seria el de sentir-se més a gust amb l'opció escollida. Saber que es pot abastar menys però millorar quant a la qualitat de vida. Saber estar convençuda que l'opció triada ha estat la bona, i no solament sentir remordiments pel que s'ha deixat de fer.

La dona, en les seves múltiples facetes, acostuma a tenir una sensació que no té mai res fet, acabat, complet. Sempre tot està per fer, o fet a mitges, de pressa, o mal fet. La dona s'ha tornat ella mateixa una continuïtat de coses que estan sempre per fer.

La dona necessita conèixer a través de la similitud i de la diferència que existeix entre els homes i les dones, en un anar i venir que possibiliti la convivència, a base de formular pactes i opcions, fronteres i llocs comunitaris a indagar i a respectar.

Creiem que les àrees de filla, mare i dona són cada una d'elles essencials i que han de ser viscudes cada una amb el màxim d'autonomia perquè puguin inte-

rrelacionar-se amb el màxim de benefici. Com més rica sigui cada àrea, més ric serà l'intercanvi entre elles.

Creiem que la dona actual pateix en trobar-se en plena transició entre dues èpoques -una anterior que ella intenta superar i un altre a construir i, li costa integrar.

Dintre d'aquesta dualitat, no hi ha respostes vàlides per a totes les dones, peròensem que no es pot cedir en els estereotips actuals, que separen dràsticament el que és vida exterior, com una conquesta, i el que és vida interior, com una regressió. Pensem que cada dona ha de ser capaç de trobar el seu propi benestar a la seva manera, més enllà del que els patrons socials li imposin i amb els quals se sent "obligada" a complir per ser reconeguda, potser, a un preu que encara ha d'aprendre a valorar.

Creiem que la lluita de la dona ha d'inserir des d'una perspectiva més oberta i solidària, en la qual pugui rebre i oferir més recursos, i que al mateix temps, la faci més conscient del fet que ella forma part d'un entorn global de llarga mira en el qual s'ha de poder implicar i beneficiar, si ella s'ho permet.

Com diu una dona entrevistada: "Vull ser dona i prou".

BIBLIOGRAFIA

- BOWLY, I. - *El vínculo afectivo*- Ed Paidós 1974
- BAGARIA i alt. - *Dones joves*. Ajuntament de Barcelona, Projecte Jove, Barcelona, 1992.
- BARRUTI i alt. - *El món dels joves a Barcelona*. Ajuntament de Barcelona, 1990.
- CORIA, C. - *El sexo oculto del dinero*. Ed. Argit, 1988.
- DIX, C. - *Depresión postparto*- Ed. Apóstrofe, 1990.
- DOWLING, D. - *El complejo de Cenicienta*. Grijalbo, 1981.

FALUDI, S. - *Revolución. La guerra de la mujer no declarada*. Anagrama, 1993.

FREIXAS, Anna. - *Mujer y envejecimiento: aspectos psicosociales*. Fundació "La Caixa", Barcelona 1993.

FRIDAY, N. - *Mi madre y yo misma*. Argos Vergara, 1977.

GERSON, K. - *No man's land*. Basic Books, 1992.

IZQUIERDO, Mª Jesús i cols. - *La interdependència de les activitats domèstiques i el treball remunerat. Estudi comparatiu dones/homes*. Parlament de Catalunya, Barcelona 1993.

KANNER, L. - *En defensa de las madres*. Paidós 1969.

MEROLA, Giovanna. - *Mujer y arquitectura: un enfoque antropológico*. Caracas 1990

MITGUSCH, A. - *Entre mujeres*. Ediciones B, 1961.

MOLENAT, F. - *Les mères vulnérables*.

OVADIC, M - GRAVANINI, L. - *Maternité en Mouvement. Les femmes en situation et les hommes de science*. Presse universitaire de Grenoble, 1986.

PI-SUNYER, Mª Teresa. - *La grossesse comme expression du désir chez la femme en situation de crise*. Tesis Doctoral. Université Toulouse. Le Mirail 1987.

PI-SUNYER, Mª Teresa- VENDRELL, Núria. - *Maternidad y crisis de identidad: Carencias y recursos en la atención de la salud femenina*. Ponencia presentada en el Symposium "Mujer y Calidad de Vida". Barcelona, Oct. 1991.

PI-SUNYER, Mª Teresa- VENDRELL, Núria. - *Una aproximació a l'embaràs adolescent. Situació actual a Catalunya* - Estudi realitzat per a l'Institut Català de la Dona. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991.

POMI, Glòria. - *Entrar, quedar-se, avançar: aspectes psicosocials de la relació mujer-mundo laboral*. Siglo Veintienco de España Editores, S.A. Madrid 1993.

SWISS & WALKER. - *Woman and the family dilemma*. Wiley Ed. 1992.

VIDELA, M. - *Maternidad. Mito y realidad*. Nueva Visión, 1990.

VIDELA, M. *Parir y nacer en el hospital*. Nueva Visión, 1993.

WINNICOTT, D.W. - *Jeu et réalité: L'espace potentiel*. Ed. Gallimard 1975.

YACH, D. - *The use and value of qualitative methods in health research in developing countries*. Soc.Sci. med. Vol 35, n° 4, p. 603-612.

"Devenir parents-naissance d'une collaboration"

AFFREE (Association de Formation et Recherche sur l'Enfant et l'environnement". Cahier n° 3- Juillet 1992.

El temps de les dones: de la reflexió a la pràctica. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1991.